

Mateusz Kępa

(Uniwersytet Wrocławski)

Analiza porównawcza kultur prawnych judaizmu i chrześcijaństwa

ABSTRACT

The comparison of legal cultures of Judaism and Christianity

The comparison between legal cultures of Judaism and Christianity in the beginning requires an explanation of the term “legal culture” and description of its impact on religious, political and social processes. Certainly, both legal cultures of Judaism and Christianity are very similar on many areas and basically the rules of right came from Old Testament. It should be noticed that legal culture of Judaism was created thousands of years before the birth of legal culture of Christianity. The last one derived from its achievements and provided foundations for its own identity. The fact that these two religions interpret basic rule of their rights and beliefs divergently shows their diversity. This is perfect example of situation in which the same roots of righteousness can begin two similar, however, different legal cultures of the biggest world religion.

Słowa kluczowe: kultura prawna, judaizm, chrześcijaństwo

Pojęcie i kryteria wyodrębniania kultury prawnej

Porównanie dwóch kultur prawnych świata winno być na samym początku poprzedzone wyjaśnieniem i przedstawieniem samego terminu „kultura prawna” w odniesieniu do ogólnego pojęcia samej kultury. Ponadto, rzetelna analiza porównawcza wymaga przedstawienia jasnych i precyzyjnych kryteriów, dzięki którym owe kultury prawne dają się wyodrębnić. W literaturze przyjmuje się, że rolę takich kryteriów pełnią relacje między prawem a religią. Zatem chodzi o rozróżnienie tego co nazywamy świętym, czyli *sacrum* oraz tego, co postrzegamy jako świeckie, a więc *profanum*¹. Istotnym kryterium, które ma niebagatelny wpływ na szczegółowe rozróżnianie głównych kultur prawnych świata jest, poza

¹ R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Zakamycze 2002, s. 118.

stosunkiem prawa do religii, stosunek moralności do dwóch wcześniej wymienionych pojęć. Dzięki tak wyodrębnionym kryteriom można dostrzec swoiste analogie, różnice oraz związki zachodzące pomiędzy najważniejszymi kulturami prawnym świata, a w przypadku tej analizy komparatystycznej, między kulturą prawną judaizmu, a kulturą prawną chrześcijaństwa.

Pojęcie kultury w dzisiejszym znaczeniu jest używane stosunkowo od niedawna, gdyż dopiero pod koniec XIX w. zostało wprowadzone do nauki. Pamiętać jednak należy, że sama „kultura” kształtowała się już od najdawniejszych czasów związanych z egzystencją człowieka na naszej planecie. Przez te wszystkie tysiące lat kultura się zmieniała i ewoluowała, lecz jest podstawowe znaczenie pozostawało i pozostaje nienaruszone. Albowiem najprościej ujmując termin „kultura”, rozumiemy go jako wszystko to, co zostało przez człowieka wytworzone czy osiągnięte. To ujęcie kultury zasadniczo odróżnia je od pojęcia natury, która jest bytem samorodnym i samo-egzystującym. Kulturę można podzielić na dwa podstawowe rodzaje; kulturę materialną, czyli wszystko to, co zostało przez człowieka stworzone w sensie materialnym oraz kulturę duchową, czyli wszelakie wytwory działalności duchowej człowieka². Taki podział przedstawia nam pojęcie kultury jako moc kształtowania przez człowieka otaczającej go rzeczywistości oraz jako proces, w którym to sam człowiek podlega formowaniu samego siebie. Warto zauważyć, że w dzisiejszym spotykamy się z wieloznacznością pojęcia kultury. Możemy mówić o kulturze ze względu na jej przedmiot np. kultura rolna, prawna; ze względu na jej podmiot np. kultura osobista lub narodowa; oraz ze względu na zmienność historii np. kultura starożytna lub nowoczesna. Proces kształtowania kultury prawnej uzależniony jest nie tylko od prawa. Istotny wpływ mają również takie czynniki jak moralność. Pod tym pojęciem rozumiemy zarówno kulturę moralną religijną czy prawną. Wszystkie te czynniki tworzą razem w danym miejscu i czasie kulturę normatywną, która w zależności od natężania aspektów moralnych religijnych, czy też prawnych może uzyskiwać zabarwienie aksjologiczne. W istocie otrzymujemy kulturę normatywną, która jest w rzeczywistości swoistym etosem moralnym, religijnym lub prawnym³. Do najistotniejszych właściwości kultury niewątpliwie zaliczyć należy zmienną w sile swojego oddziaływania przymusowość, która zależna jest od treści norm formujących kulturę normatywną. Z czasem dochodzi do sytuacji, w której adresaci norm zaczynają nieprzymuszenie aprobować narzucane zasady, w wyniku czego przymusowość zostaje powoli odsuwana na margines kultury.

² Tamże, s. 119.

³ Tamże, s. 120.

Rzetelna komparatystyka prawnicza mająca za przedmiot główne kultury prawne świata musi działać w ramach konkretnych kryteriów, które służą o wyróżnieniu kultur prawnych. Najpowszechniejszym podziałem jest wyodrębnieniu kultur prawnych Wschodu i Zachodu. Utrzymuje się pogląd mówiący, iż kultury prawne Zachodu są tym dojrzałszymi, pragmatycznymi, opartymi na prawie stanowionym. Natomiast kultury prawne Wschodu cechują się przede wszystkim normami moralnymi oraz religijnymi. Zauważając, że interesująca nas kultura prawna tworzy się w głównej mierze w sferze związku takich pojęć jak prawo, religia i moralność, w literaturze przyjęto to za podstawowe kryterium wyróżnienia kluczowych kultur prawnych świata. Na przestrzeni wieków zauważyć można pewną zależność, wobec której prawo oparte jest moralności, która sama wspiera się na fundamencie religii. Stosunki między prawem, moralnością i religią mogą być rozpatrywane na różnych polach stosunków państwa i Kościoła, ukazujących konkretną kulturę polityczną stanowiącą podwaliny istnienia kultury normatywnej. Związki zachodzące między prawem, moralnością i religią na gruncie odmiennych kultur politycznych bazują przede wszystkim na tożsamościach, analogiach i różnicach. Na gruncie tożsamości kultur prawnych możemy wyróżnić trzy podstawowe sytuacje. W pierwszej z nich mamy do czynienia z podleganiem kultury prawnej i moralnej kulturze religijnej, w drugim przypadku kultura prawna i religijna ulegają kulturze moralnej, natomiast w ostatniej z trzech możliwości dominuje kultura prawna nad dwiema pozostałymi⁴. Należy zauważyć, że na dane tożsamości, analogie czy różnice znaczący wpływ ma kultura polityczna. Różnice, jakie zachodzą między normami moralnymi, religijnymi i prawnymi w niektórych przypadkach prowadzą do separacji, a w ostateczności do sprzeczności między tymi normami. Są to przypadki występujące jedynie w określonych kulturach politycznych, w których separuje się prawo od moralności lub prawo od religii na podstawie np. świeckiego prawa. Dodać jednak należy, że nawet świeckie prawo wskazuje na bytność elementów choćby moralnych bazujących na normach religijnych⁵. Tak więc można mówić, w sporym uproszczeniu, o tożsamości, podobieństwach i różnicach prawa, moralności i religii w głównych kulturach prawnych świata.

Kultura prawna judaizmu

⁴ Tamże, s. 122.

⁵ Odrębne zdanie przejawia S. Grzybowski pisząc: „wracanie się wprost ku religii jako rzekomemu źródłu prawa pomija beztrąsko fakt, że religia jest systemem wiary, a nie systemem prawa, które nie wymaga bynajmniej, aby w nie wierzyć” [w:] S. Grzybowski, *Dzieje prawa*, Ossolineum 1981, s. 24.

Kultura prawna judaizmu została ukształtowana przez religię narodu żydowskiego, czyli judaizm zwany również mozaizmem⁶. Jest to jedna z najstarszych religii świata, która została objawiona narodowi żydowskiemu przez Jahwe, czyli Boga, przy pomocy Mojżesza, od którego też pochodzi termin mozaizm⁷. Zdarzenie to datuje się na około 1250 r. p.n.e. w istniejącym również dzisiaj świętym miejscu, czyli górze Synaj. Sam Mojżesz jest postacią wysławianą zarówno przez wyznawców judaizmu, chrześcijaństwa jak i islamu⁸. Wszakże to jemu zawdzięcza się stworzenie pierwszych pięciu ksiąg Starego Testamentu⁹, zwanych potocznie Pięcioksięgiem Mojżeszowym¹⁰; wyprowadzenie narodu wybranego z niewoli egipskiej oraz ukształtowanie dogmatu monoteizmu judaistycznego. Prawo narodu żydowskiego w tradycji judaistycznej określa się jako *hulaka* co z języka hebrajskiego oznacza drogę życia¹¹. Termin ten oznacza zarówno cały system prawa judaistycznego jak i każdą pojedynczą normę wchodzącą w jego skład¹². *Halakah* zawiera w sobie prawo żydowskie, w szczególności prawo Izraela, którego rozkwit przypada na XX w. i nazywane jest *mishpat ivri*. Warto wspomnieć, że prawo żydowski znacząco różni się od prawa stanowionego w państwach świeckich. Prawo to pochodzi w całości od Boga, który jest prawowitym prawodawcą, a sankcje przezeń ustalone nie podlegają kontroli człowieka. *Halakah* jest prawem, które zarówno obejmuje relacje Boga z człowiekiem (*bai nadam la makom*) jak i stosunki między pojedynczymi ludźmi (*bai nadam lahavero*), tak więc nie można zastosować podziału na prawo ludzkie czy też prawo boskie. Wszystko bowiem w prawie żydowski uwarunkowane jest boskim nakazem, czyli *mitzwah*¹³. Podstawowym źródłem prawa narodu żydowskiego jest Biblia, a w niej szczególne miejsce zajmuje wspomniany już *Pięcioksiąg* (gr. *Pentatruch*), z języka hebrajskiego nazywany *Tora*¹⁴ czyli Prawo. Poza pierwszymi pięcioma księgami *Starego Testamentu* w skład Biblii wchodzi również osiem *Ksiąg Proroków* oraz jedenaście *Ksiąg Pism*. Warty uwagi jest fakt, że łaciński przekład Biblii stworzony dla katolików, czyli *Wulgata*, składa się nie z 24 ksiąg, a

⁶ E. Chat, *Judaizm-Religia Żydowska*, Kielce 2007, s. 9-10.

⁷ Jako najpełniejsze i *de facto* najlepsze opracowania prawa żydowskiego w literaturze naukowej zalicza się: N. Rakover, *The Multi-Language Bibliography of Jewish Law*, Jerusalem 1990; M. Elon (ed.), *The Principles of Jewish Law*, Jerusalem 1975; oraz zbiór artykułów publikowanych w wszelakich czasopismach: M.P. Golding (ed.), *Jewish Law and Legal Theory*, New York University Press 1993.

⁸ E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 28-29.

⁹ Tamże.

¹⁰ L. Trepp, *Żydzi, naród, historia, religia*, Warszawa 2009, s. 227.

¹¹ *Co każdy powinien wiedzieć o judaizmie*, M. Płazowska (red.), Kraków 2007, s. 19.

¹² D. de La Mainsonneuve, *Judaizm. Podstawowe wiadomości*, przeł. B. Filipowicz, Warszawa 2010, s. 170.

¹³ Tamże, s. 171.

¹⁴ *Co każdy powinien wiedzieć...*, dz. cyt., s. 15-16.

aż z 46. *Tora*¹⁵ jako podstawowe prawo żydowski została rozszerzona w II w. przez rabina Jehuda i nazwana *Torą mówioną*, czyli *Miszna*¹⁶, w odróżnieniu od tradycyjnej *Tory pisanej* (*Torah Shebiktav*)¹⁷. Pod wpływem następujących rozważań i interpretacji nad Miszną doszło do powstania *Gemary*¹⁸ oznaczającej studiowanie prawa żydowskiego. Z połączenia *Miszny* i *Gemary* powstał znany obecnie *Talmud*¹⁹, który został zredagowany w wersji jerozolimskiej około IV w., a w wersji babilońskiej w wieku V. Czas po zredagowaniu *Talmudu* w kulturze żydowskiej zwany jest okresem potalmudycznym w obrębie, którego doszło do powstania kodeksów prawa żydowskiego. Wartym wspomnienia jest Kodeks *Maimonidesa* z XII w.²⁰, który był uznawany za najznamienitszego prawnika żydowskiego²¹. Owe dzieło wsparte jest licznymi komentarzami rabinów, które w całości tworzy zbiór ponad 20 olbrzymich tomów²².

Kultura prawna judaizmu ma znaczny zasięg, co uwarunkowane jest przez czynniki w głównej mierze religijne, ale też polityczne i kulturowe. Wedle prawa judaistycznego Żydem jest każdy, kto został poczęty z matki będącej Żydówką²³. Uznaje się, że liczba populacji żydowskiej pod koniec XX w. wynosiła na świecie około 15 mln. Największe skupiska narodu żydowskiego można zaobserwować w Stanach Zjednoczonych Ameryki – 6 mln, w Izraelu – 3,5mln, krajach byłego ZSSR – 3 mln, we Francji ok. 650 tys., w Brazylii ok. 500 tys., czy w Republice Południowej Afryki oraz na Węgrzech – po ok. 110 tys.²⁴. Znaczącym elementem jaki miał wpływ na zasięg kultury prawnej judaizmu miała diaspora z 70 r. n.e., czyli rozproszenie się Żydów po świecie, a w efekcie brak jednego stałego centrum duchowego narodu²⁵.

Istotnym i wciąż aktualnym przejawem kontrowersji kulturze prawne judaizmu jest spór toczący się pomiędzy ortodoksyjnym a liberalnym rozumieniem i stosowaniem prawa żydowskiego²⁶. Można zauważyć pewną zależność między kulturami prawnymi wielkich religii świata. Zazwyczaj podejście ortodoksyjne jest powiązane z ideą pozytywizmu prawniczego, natomiast podejście liberalne optuje za koncepcjami prawa natury.

¹⁵ Zob. szerzej: D. de La Mainsonneuve, *Judaizm...*, dz. cyt., s.67-70.

¹⁶ E. Chat, *Judaizm...*, dz.cyt., s. 49; D. de La Mainsonneuve, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 70.

¹⁷ L. Trepp, *Żydzi...*, dz. cyt., s. 225.

¹⁸ *Co każdy powinien wiedzieć ...*, dz. cyt., s. 185.

¹⁹ Tamże, s. 273; D. de La Mainsonneuve, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 71-74.

²⁰ W. Tyloch, *Judaizm*, Warszawa 1987, s. 189; *Co każdy powinien wiedzieć...*, dz. cyt., s. 20.

²² W. Tyloch, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 194-195.

²³ E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 91; Zob. szerzej: *Co każdy powinien wiedzieć...*, dz. cyt., s.166-170.

²⁴ Zob. szerzej: L. Trepp, *Żydzi...*, dz. cyt., s. 191-196; E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 21.

²⁵ Zob. szerzej: E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 59-60.

²⁶ Tamże, s. 63; Zob. szerzej: W. Tyloch, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 257-270.

Ortodoksyjne interpretacje prawa żydowskiego²⁷ opowiadają się za silnym wyznaniowym państwem Izraela opartym na literalnym znaczeniu objawionego prawa bożego²⁸. Podejście liberalne²⁹ opowiada się natomiast za bezkonfliktowym podziałem ziem między Izraelczykami a Palestyńczykami, zakładając istnienie dwóch samoistnych państw lub też jednego państwa szanującego wielość narodów, religii i kultur.

Wartym podkreślenia jest fakt, iż w kulturze prawnej judaizmu wyróżnia się dwa pierwiastki: normatywny, czyli *halakah* oraz teoretyczny, czyli *aggadah*. Podejście ortodoksyjne respektuje tylko jedno pierwiastek, mianowicie pierwiastek normatywny. Interpretacje liberalne skłaniają się ku używaniu oby dwóch pierwiastków, nie stawiając żadnego z nich wyżej od siebie. Widoczne różnice w obu tych podejściach oraz wewnętrzne rozbieżności spowodowały zapoczątkowanie dyskusji na temat związku jurysprudencji żydowskiej z koncepcjami prawa natury³⁰. Interpretacje ortodoksyjne uważają, że jedynym prawowitym prawem jest prawo boskie o pragmatycznym charakterze, którego to brakuje spekulacjom wygłaszanym przez prawo natury. Z kolei podejście liberalne uważa, że ogół prawa żydowskiego można zrównać z koncepcjami prawa natury³¹. Istnieje również podejście umiarkowane, które godzi oba wcześniej wspomniane podejścia, mówiące, że prawo żydowskie w pewnych swoich aspektach może być utożsamiane z prawem natury np. w postaci przykazań bożych³².

W 1948 r. w powojennej sytuacji geopolitycznej na świecie zrodził się nowy twór państwowy; zostało utworzone państwo Izrael³³. Pierwszym i zarazem jednym z najważniejszych i najtrudniejszych zadań było określenie stosunków między państwem a religią, między prawem żydowskim a prawem świeckim. Prawo izraelskiego parlamentu (Kneset)³⁴ poszukiwało swoistego kompromisu między zastanymi problemami. Na mocy postanowień aktu prawnego *The Fundamentals of Law* uchwalono, że sądy powszechne w razie stwierdzenia luk w prawie mają obowiązek orzekać w zgodzie z zasadami moralnymi wynikającymi z żydowskiego dziedzictwa kulturowego³⁵. Tak więc orzecznictwo sprawowane przez sądy powszechne ma również na celu integrowanie prawa Izraela

²⁷ W. Tyloch, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 264-268.

²⁸ L. Trepp, *Żydzi...*, dz. cyt., s. 151; G. Scholem, *Judaizm. Pięć głównych pojęć*, przeł. J. Zychowicz, Kraków 1991, s. 138.

²⁹ W. Tyloch, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 257-260.

³⁰ R. Tokarczyk, *Komparatystyka ...*, dz. cyt., s. 128.

³¹ *Co każdy powinien wiedzieć...*, dz. cyt., s. 30.

³² W. Tyloch, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 278-280,

³³ E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 16,

³⁴ D. de La Maisonneuve, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 141.

³⁵ Tamże.

z prawem żydowskim. Prawodawstwo Izraela jest przeniknięte syjonizmem³⁶ zaczerpniętym z kultury prawnej judaizmu.

Pomimo różnych podejść interpretacyjnych w prawie żydowskim, warto podkreślić, że kultura prawna judaizmu jest jedną z najstarszych, najlepiej zachowanych kultur prawnych istniejących i wciąż funkcjonujących na świecie. Wywarła ona wielki wpływ na wszystkie wielkie kultury prawne, z którymi miała styczność. Wpływ ten jest widoczny przede wszystkim w chrześcijaństwie i islamie, a więc z religii, które warunkują obecnie wyznawane wartości religijne, moralne i kulturowe na całym świecie. Szczególny zaś wpływ miała na chrześcijaństwo, z którym w wielu aspektach jest tożsama, a w innych całkowicie odmienna.

Kultura prawna chrześcijaństwa

Mówiąc o kulturze prawnej chrześcijaństwa należy zbadać samo pochodzenie religii chrześcijańskiej. Chrześcijaństwo to zbiór określonych norm, przede wszystkim moralnych, ale także norm prawnych³⁷. W wielu aspektach widać podobieństwo do kultury prawnej judaizmu, w szczególności w źródłach prawa obu systemów. Podstawą chrześcijaństwa jest prawda objawiona przez Boga we wcieleniu Jezusa Chrystusa, którego życie i działalność datuje się na 7-8 r p.n.e. aż do 30-33 r n.e. Należy zauważyć, że działalność Chrystusa na ziemiach żydowskiej Palestyny nie odrzucała norm zawartych w *Starym Testamencie*. Jezus urodził się w rodzinie żydowskiej i był wychowywany wedle norm prawa żydowskiego. Jezus jako Syn Boży głosił odmienne prawa, niż jego żydowscy pobratymcy oraz uważał, że przestrzeganie owych „boskich” nakazów ma swoje uzasadnienie w istocie Stwórcy. Wszystkie te nowe treści zostały ujęte w zbiorach ksiąg, które chrześcijanie nazywają *Nowym Testamentem*. Wszelakie nauczania Chrystusa zostały w sposób najpełniejszy przedstawione przez jego ucznia, Pawła z Tarsu, który powszechnie uznawany jest za współtwórcę religii chrześcijańskiej. *Stary i Nowy Testament* tworzą razem wspólny zbiór ksiąg, który w chrześcijaństwie nazywany jest *Pismem Świętym* lub *Biblią*, co z greki oznacza zapisane karty, księgi. Natomiast *Biblia* określa siebie takimi nazwami jak *Święte Księgi* czy *Pismo*. W kulturze prawnej chrześcijaństwa widać wyraźne nawiązania do judaizmu³⁸, w szczególności

³⁶ E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 62,

³⁷ Zob. szerzej: J. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948; J. Piwowarczyk, *Katolicka etyka społeczna*, Londyn 1960; J. F. Godlewski, *Katolicka myśl kościelna o prawie i państwie*, Warszawa 1985; A. Krzyżanowski, *Chrześcijańska moralność polityczna*, Warszawa 1948; Cz. Strzeszewski, *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1978.

³⁸ Zob. szerzej: L. Trepp, *Żydzi...*, dz. cyt., s. 207, E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 32-33,

do podstawowych źródeł prawa, a mianowicie do *Pięcioksięgu*³⁹, który zarówno dla Żydów jak i Chrześcijan jest podstawowym prawem. W kulturze prawnej chrześcijaństwa pierwsze pięć ksiąg *Starego Testamentu* ma szczególne znaczenie, a dokładnie chodzi o zawarty w nich fragment tekstu zwany *Dekalogiem*, który jest głównym zbiorem dziesięciu przykazań wedle których powinni żyć chrześcijanie.

Zasięg kultury prawnej chrześcijaństwa jest obecnie najbardziej rozległy w porównaniu z innymi kulturami prawnymi wielkich religii. Wyznawcy Jezusa Chrystusa stanowią największą religię we współczesnym świecie szacowaną na ok. 1 800 mln wiernych. W skład chrześcijaństwa wchodzi katolicy w liczbie 850 mln, protestanci około 400 mln oraz wierni prawosławni w liczbie ok. 150 mln⁴⁰. Warto zauważyć, że ok 75 % wszystkich chrześcijan żyje w Europie oraz Ameryce Północnej i Południowej, choć od kilkunastu lat widać wzmożony przyrost wiernych religii chrystusowej w Azji. Chrześcijaninem zostaje każdy człowiek, który przyjmie chrzest zgodnie z porządkiem prawnym przedstawionym w prawie kanonicznym danego obrządku religii chrystusowej.

Analizując kulturę prawną chrześcijaństwa nie sposób pominąć wewnętrznego podziału jaki ma miejsce w tej kulturze. Głównym czynnikiem powodującym ten podział jest stosunek do władzy w Kościele. Na tym tle wyróżniamy katolicyzm, protestantyzm oraz prawosławie.

W Kościele katolickim przyjmuje się, że prymat władzy spoczywa w rękach papieża. Za tą opcją przemawiają takie doktryny jak *papializm* czy *hierokratyzm*. W historii Kościoła katolickiego możemy jednak spotkać nurt, który wszelką władzę przekazywał soborowi powszechnemu a nie papieżowi (*koncylaryzm*). Urząd papieski i przyznana mu władza pochodzi z wyboru (element republikański), jest sprawowana jednoosobowo i dożywotnie (element monarchiczny) oraz dąży do boskiego sprawowania władzy na ziemi (element teokratyczny). Na przestrzeni wieków często jednak dochodziło do sytuacji, w których to władza papieska często próbowała podporządkować sobie władzę świecką, ale równie często dochodziło do symbiotycznego współistnienia obu rodzajów władzy. Zgodnie z tymi relacjami wpływ, jaki wywierała kultura prawna chrześcijaństwa na świecką kulturę prawną był różny. Ważnym aspektem kultury prawnej katolicyzmu jest jej stosunek do prawa i moralności. Wykształciły się dwa odłamy w obrębie tego zagadnienia: podejście skrajne i podejście umiarkowane. W ramach tych pierwszych wyróżnia się koncepcje w których przewagę przyznaje się prawo (*tutoryzm*) lub też odwrotnie, czyli przewaga stoi po stronie

³⁹ M. Rosik, *Judaizm u początków ery chrześcijańskiej*, Wrocław 2008, s.180-182.

⁴⁰ R. Tokarczyk, *Komparatystyka...*, dz. cyt., s. 129.

moralności (*laksyzm*); umiarkowane podejście natomiast sprzyja moralności w sytuacji, gdy argumenty przeciw prawne są silniejsze (*probabilizm*), gdy argumenty są wyrównane (*ekwiprobalizm*) oraz gdy argumenty moralne są silniejsze (*probalizm*)⁴¹. Skrajne podejścia zostały przez Kościół katolicki odrzucone, a akceptacja norm prawnych została pozostawiona do każdorazowej oceny ich racji.

Protestancka kultura prawna wyraża podgląd, że prymat w Kościele jest przyznany każdemu członkowi wspólnoty z osobna, który samodzielnie dokonuje interpretacji *Pisma Świętego*. Ortodoksyjni protestanci rozumieją Biblię w sposób dosłowny, natomiast odłam liberalny wskazuje na interpretację symboliczną. Sam termin protestantyzm pochodzi od protestacji jakiej dokonał Marcin Luter przeciw bezbożnemu i gnuśnemu życiu hierarchów Kościoła katolickiego w XVI w. Odłam protestancki przyznaje o wiele więcej praw osobowych swoim wiernym niż ma to miejsce w katolicyzmie lub prawosławiu. Odrzuca on dogmatyzm religijny czy tworzenie tzw. Kościołów państwowych. Skrajne odłamy protestantyzmu są nacechowane antylegalistycznie, gdyż uważają, że głęboko wierzący człowiek nie podlega żadnemu prawu, jest ponad nim, a dopiero gdy grzeszy staje się podmiotem prawa. Protestanci fundamentaliści zamiast prawa szerzą ideologię miłości, wiary i nadziei. Do najistotniejszych wyznań protestanckich mających wpływ na protestancką kulturę prawna zaliczyć należy z pewnością luteranizm, kalwinizm i w szczególności anglikanizm⁴². Prawosławna kultura prawna prymat władzy przyznaje samemu *Prawu*. Uwidacznia się to już choćby w samej nazwie tego odłamu chrześcijaństwa. Wyznanie prawosławne jest w zasadzie tożsame z katolickim pod względem norm prawnych. Różniącymi aspektami są z pewnością odrzucanie przez prawosławnych dogmatu poczęcia Jezusa Chrystusa czy też nieomylność władzy papieskiej. Rozbieżności uwidaczniają się również w podstawowych obrzędach chrześcijańskich takich jak chrzest (w prawosławiu chrzest sprawowany jest poprzez trzykrotne zanurzenie w wodzie) czy bierzmowanie, które dokonywane jest od razu po sakramencie chrztu⁴³. Warto wspomnieć, że wyznanie prawosławne dopuszcza kapłaństwo żonatych mężczyzn, rozwody oraz bazuje na późniejszym kalendarzu świątecznym (o 13 dni)⁴⁴.

Podsumowanie

⁴¹ R. Tokarczyk, *Komparatystyka...*, dz. cyt., s. 132.

⁴² Zob. : K. Karski, *Symbolika. Zarys wiedzy o Kościołach i wspólnotach chrześcijańskich*, Warszawa 2003.

⁴³ Tamże, s. 36.

⁴⁴ Tamże, s. 33.

Porównując kultury prawne judaizmu i chrześcijaństwa nie sposób nie zauważyć wielu podobieństw zachodzących między nimi. Istotnym elementem łączącym owe kultury prawne są z pewnością źródła prawa, na bazie których te kultury prawne powstały. Zarówno w religii judaistycznej jak i chrześcijańskiej, szczególne miejsce zajmują księgi *Starego Testamentu*, a w szczególności *Pięcioksiąg*, który jest podstawowym źródłem prawa dla Żydów jak i chrześcijan. Należy pamiętać, iż w obu kulturach prawnych religii dostrzegamy szereg analogi; jedna jak i druga kultura prawna bazuje na religii objawionej⁴⁵, monoteistycznej wierze w Boga⁴⁶, w obu tych kulturach prawnych dostrzegamy głęboki humanitaryzm⁴⁷ zakorzeniony w normach religijnych, mówiący o obowiązku poszanowania życia od momentu poczęcia oraz godności osoby ludzkiej⁴⁸.

Różnice jakie dzielą kulturę prawną judaizmu i kulturę prawną chrześcijaństwa wpływają w głównej mierze z interpretacji Biblii⁴⁹. Wspomnieć jednak należy, że Żydzi nie uznają *Nowego Testamentu*⁵⁰, który dla chrześcijan wchodzi w skład *Pisma Świętego*. Interpretacja prawa, nakazów i zakazów wywodzących się z Biblii jest często dokonywana przez naród żydowski w sposób dosłowny, literalny⁵¹. Natomiast chrześcijanie rozumieją normy zawarte na kartach Biblii w sposób metaforyczny. Różne jest również wyobrażenie Boga w obu kulturach prawnych. W judaizmie wszechpotężnym Stwórcą jest Jahwe - byt jednoosobowy. W religii chrześcijańskiej występuje ten sam Bóg, ale w trzech osobach tworząc *Trójcę Świętą* (Bóg, Syn Boży-Jezus Chrystus i Duch Święty). Żydzi odrzucają tezę o boskim pochodzeniu Chrystusa i traktują go jako jednego z wielu proroków. Rozpatrując kolejne różnice należy wspomnieć o obecnym w obu religiach rytualizmie, jednak przejawiającym się w znacznej mierze w sposób odmienny. Pomimo tego, że występują w obu kulturach rytuały zbliżone do siebie pod względem znaczeniowym to należy zauważyć, że symbolika jak i formy owych rytuałów się od siebie różni.

Na sam koniec warto wspomnieć o deklaracji z Seelisbergu⁵², która określa podstawowe podobieństwa między Chrześcijanami i Żydami. Stwierdza ona między innymi,

⁴⁵ E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 29.

⁴⁶ Tamże, s. 84-85.

⁴⁷ Na temat etyki judaizmu zob. szerzej: W. Tyloch, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 295-305.

⁴⁸ L. Trepp, *Żydzi...*, dz. cyt., s. 223.

⁴⁹ Tamże, s. 220.

⁵⁰ Co każdy powinien wiedzieć..., dz. cyt., s. 24.

⁵¹ Tamże, s. 21-23,

⁵² Podczas spotkania w Seelisbergu (Szwajcaria) w 1947 r. katolicy i żydzi ogłosili dokument, który nosi nazwę 10 punktów z Seelisbergu albo 10 przykazań z Seelisbergu. Opracowali go wspólnie francuski historyk żydowskiego pochodzenia Jules Isaac⁶² (1877-1963) oraz filozof Jacques Maritain (1882-1973)⁶³. Podkreślano w nim konieczność współlistnienia religii, wskazano na wspólne korzenie chrześcijaństwa i judaizmu, przestrzegano przed traktowaniem żydów jako wrogów i jedynych winnych śmierci Jezusa.

że Jezus, Bóg w ludzkiej postaci, został zrodzony z żydowskiej matki⁵³, a cały jego ród pochodzi od staro biblijnego Dawida oraz że uczniowie Jezusa podążający za jego naukami byli, wszakże Żydami. Ponadto dokument ten zakazuje przedstawiania narodu żydowskiego jako narodu, który skazał na śmierć Chrystusa, gdyż to nie wszyscy Żydzi i nie tylko oni posłali Jezusa na krzyż⁵⁴. Godnym uwagi jest również oświadczenie opublikowane w 2000 r. na temat dialogu żydowsko-chrześcijańskiego pt. *Dabru emet (Mówcie prawdę)*⁵⁵.

Niewątpliwie wspólnym aspektem kultur prawnych judaizmu i chrześcijaństwa jest ich wpływ na kultury, religie i systemy prawne na całym świecie. Zarówno zakres terytorialny jak i ideologiczny obejmuje praktycznie cały cywilizowany świat. Warty podkreślenia jest fakt, iż, omawiane kultury prawne często na siebie oddziaływają, a w niektórych elementach jawnie się przenikają. Z całą pewnością można stwierdzić, że zarówno kultura prawna judaizmu⁵⁶ jak i kultura prawna chrześcijaństwa przez wieki miały istotny wpływ na prawo, politykę, państwo oraz kulturę, a obecnie również kształtują w sposób globalny życie społeczne, polityczno-prawne i kulturalne ludzi na ziemi.

⁵³ D. de La Mainsonneuve, *Judaizm...*, dz. cyt., s.151.

⁵⁴ Zob. D. de La Mainsonneuve, *Judaizm...*, dz. cyt., s.160-162.

⁵⁵ Oświadczenie to zawiera osiem zasadniczych kwestii: „Żydzi i chrześcijanie czczą tego samego Boga; Żydzi i chrześcijanie uważają za autorytet tę samą księgę-Biblię (zwaną przez Żydów Tanach, a przez chrześcijan Starym Testamentem); Chrześcijanie mogą respektować żydowskie prawa do Ziemi Izraela; Żydzi i chrześcijanie przyjmują zasady moralne Tory; Nazizm nie był fenomenem chrześcijańskim; Różnica pomiędzy Żydami a chrześcijanami nie może być przewyżczona siłami ludzkimi. Stanie się to, gdy Bóg zbawi cały świat, jak obiecuje Pismo; Nowe stosunki między Żydami a chrześcijanami nie osłabią żydowskich praktyk religijnych; Żydzi i chrześcijanie muszą razem pracować na rzecz sprawiedliwości i pokoju.” [w:] M. Płazowska (red.), *Co każdy powinien wiedzieć...*, dz. cyt., s. 138.

⁵⁶ E. Chat, *Judaizm...*, dz. cyt., s. 86-87.

Bibliografia

- Chat E., *Judaizm-Religia Żydowska*, Kielce 2007.
- Co każdy powinien wiedzieć o judaizmie*, M. Płazowska (red.), Kraków 2007.
- Dąbrowski E., *Judaizm*, w: *Religie świata*, Warszawa 1967.
- de La Mainsonneuve D., *Judaizm. Podstawowe wiadomości*, przeł. B. Filipowicz, Warszawa 2010.
- de Lubac H., *Katolicyzm. Społeczne aspekty dogmatu*, Kraków 1961.
- Gershom S., *Mistycyzm żydowski i jego główne kierunki*, przeł. I. Kania, Warszawa 1997.
- Godlewski J.F., *Katolicka myśl kościelna o prawie i państwie*, Warszawa 1985.
- Grabowski J., *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948.
- Grzybowski S., *Dzieje prawa*, Ossolineum 1981.
- Historia chrześcijaństwa*, B. Bojar (red.), Warszawa 2002.
- Horoszewicz M., *Przez dwa milenia do rzymskiej synagogi. Szkice o ewolucji postawy Kościoła katolickiego wobec Żydów i judaizmu*, Warszawa 2001.
- Karski K., *Symbolika. Zarys wiedzy o Kościołach i wspólnotach chrześcijańskich*, Warszawa 2003.
- Katolicyzm A-Z*, Z. Pawlak (red.), Poznań 1982.
- Krzyżanowski A., *Chrześcijańska moralność polityczna*, Warszawa 1948.
- McKenzie J.L., *Kościół rzymsko-katolicki*, Warszawa 1972.
- Pięć wielkich religii świata*, E. Brunner-Traut (red.), Warszawa 2002.
- Piwowarczyk J., *Katolicka etyka społeczna*, Londyn 1960.
- Ratzinger J., *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków 1970.
- Rosik M., *Judaizm u początków ery chrześcijańskiej*, Wrocław 2008.
- Scholem G., *Judaizm. Pięć głównych pojęć*, przeł. J. Zychowicz, Kraków 1991.
- Strzeszewski Cz., *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 1978.
- Tokarczyk R., *Komparatystyka prawnicza*, Zakamycze 2002.
- Tokarczyk R., *Współczesne kultury prawne*, Zakamycze 2002.
- Trepp L., *Żydzi, naród, historia, religia*, Warszawa 2009.
- Tyloch W., *Judaizm*, Warszawa 1987.

MATEUSZ KĘPA

Znosko A., *Kanony Kościoła prawosławnego*, Warszawa 1978.